

Waldemar Rozyrkowski

Związki dominikanów toruńskich z parafią w Kaszczorku na podstawie parafialnych ksiąg metrykalnych z przełomu XVIII i XIX wieku

Rocznik Toruński 26, 147-161

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Związki dominikanów toruńskich z parafią w Kaszczorku na podstawie parafialnych ksiąg metrykalnych z przełomu XVIII i XIX wieku

Waldemar Rozyński

Badania nad historią dominikanów w Toruniu nie należą do zaawansowanych. Wyczerpujące są właściwie tylko studia nad ich początkami w mieście Kopernika¹. Na wykorzystanie oczekuje wiele źródeł, które są zgromadzone głównie w Archiwum Państwowym w Toruniu i Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie. Nie są to jednak jedyne miejsca, w których można poszukiwać dokumentów do dziejów zakonu kaszobskiego.

Interesujący materiał źródłowy znajduje się w archiwum parafialnym w Kaszczorku. Znajdują się tam księgi metrykalne, z których najstarsze dwie: „Liber copulatorum” i „Liber mortuorum” zostały założone w 1789 r. Nie byłoby w tym nic szczególnego, gdyby nie fakt, że obydwie księgi zostały założone przez przeora dominikanów konwentu toruńskiego o. Augustyna Zaborowskiego, a na kilkudziesięciu pierwszych stronach obu ksiąg spotykamy wpisy różnych dominikanów tegoż konwentu.

Obydwie księgi na pierwszych stronach mają swoje oryginalne tytuły. Księga małżeństw: „LIBER copulatorum Ecclesiae Sanctae CRUCIS in Villa Kaszczorek Ab Ad[mirandu]m R[evere]ndo P[riore] Praed[icator]e Generali Priore Conventus Thorunensis Ord[ini]s Praed[icatorum] P[riore] Augustino Comparatus Die 2. May Anno 1789”². Księga ta obejmuje lata 1789–1859, liczy 153 ponumerowane ołówkiem strony. Jest ona praktycz-

¹Zob. T. Jasiński, *Początki klasztoru dominikańskiego w Toruniu*, Zapiski Historyczne (dalej Zap. Hist.), t. 54, 1989, z. 4. s. 23–48; K. Maj, *Początki klasztorów franciszkanów i dominikanów w Toruniu*, Rocznik Toruński, t. 13, 1978, s. 221–230; W. Roth, *Die Dominikaner und Franziskaner im Deutsch-Ordensland Preussen bis zum Jahre 1466*, Königsberg 1918.

²Księga małżeństw (dalej KM), s. 3.

nie w całości zapisana, tylko trzy ostatnie strony są puste. Na okładce jest napisany po niemiecku tytuł: „Traungs=Buch Kirche zu der Kaszczorek vom Jahre 1789 bis 1859. Tom. I”.

Księga zmarłych nosi dokładny tytuł: „LIBER MORTUORUm Ecclesiae Sanctae CRUCIS in Villa Kaszczorek ab Ad[mirandu]m R[evere]ndo P[ri]ore Praedicatorum Generali Priore Conven[tus] Thorunensis Ordinis Praedicatorum P[ri]ore Augustino comparatus D. Anno 1789”³. Księga ta obejmuje lata 1789–1849, liczy 242 ponumerowane ołówkiem strony. Jest ona praktycznie w całości zapisana, z wyjątkiem stron 2–3 oraz trzech ostatnich, tzn. 240–242. Na okładce jest napisany po niemiecku tytuł: „Todten=Buch Kirche zu der Kaszczorek vom Jahre 1789 bis 1849 incl[udo]. Tom. II”.

Obydwie księgi zostały zmikrofilmowane. Mikrofilm znajduje się w zbiorach Towarzystwa Naukowego z Torunia⁴.

Sam fakt istnienia takich ksiąg oraz ich analiza umożliwiła naświetlenie niezbadanego do tej pory aspektu historii dominikanów toruńskich, mianowicie ich związku z parafią w Kaszczorku na przełomie XVIII i XIX w.⁵ Aby poznać genezę związków dominikanów z Kaszczorkiem i tym samym lepiej zrozumieć ich związek z parafią w tym okresie, musimy cofnąć się aż do średniowiecza.

Kaszczonek wykształcił się z miejscowości Złotoria, która w średniowieczu położona była po obu stronach rzeki Drwęcy, niedaleko ujścia do Wisły. Wieś była własnością biskupów wrocławskich⁶. Pod względem administracji kościelnej teren ten przed utworzeniem diecezji chełmińskiej należał najprawdopodobniej do diecezji wrocławskiej⁷. Sytuacja zmieniała

³ Księga zgonów (dalej KZ), s. 1.

⁴ M. Golembiowski, *Mikrofilmowanie ksiąg metrykalnych parafii diecezji chełmińskiej przez Towarzystwo Naukowe w Toruniu*, Zap. Hist., t. 55, 1990, z. 4. s. 121.

⁵ Związek dominikanów z Kaszczorkiem został naświetlony do tej pory w niewielkiej pracy poświęconej parafii w Kaszczorku, W. Rozyńkowski, *Zarys dziejów parafii Podwyższenia Krzyża Świętego w Kaszczorku*, Toruń 1997, s. 9–12.

⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, Warszawa 1882, s. 898; *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, opr. K. Porębska, M. Grzegorz, pod red. M. Biskupa, Wrocław 1971, s. 52; J. Powierski, *Dobra ostrowicko-golubskie biskupstwa wrocławskiego na tle stosunków polsko-krzyżackich w latach 1235–1308*, Gdańsk 1977, s. 37 n.

⁷ Brak bezpośrednich wzmianek źródłowych mówiących o tym, jednakże na

się po utworzeniu diecezji chełmińskiej (1243). Południowo-wschodnią granicą nowej diecezji była rzeka Drwęca. Prawdopodobnie wtedy Złotoria znalazła się w granicach dwóch diecezji. Do diecezji chełmińskiej należał teren Złotorii położony na lewym brzegu Drwęcy (teren późniejszego Kaszczorka), druga część natomiast pozostała w granicach dawnej diecezji.

Związki dominikanów z Kaszczorkiem są wczesne i sięgają zapewne już końca XIII w. Część historyków upatrywała nawet w dominikanach założycieli miejscowości. Według tradycji klasztornej dominikanów toruńskich, to właśnie dominikanie mieli dać jej początek przez osiedlenie ich tu w 1263 r. przez wielkiego mistrza Anno von Sangershausen⁸. Nowsze badania przekonująco podważają jednak ten pogląd⁹. Dominikanie zostali osiedleni tuż poza murami Starego Miasta Torunia (na pewno nie na terenie późniejszego Kaszczorka, który leży około 5 km od miasta), a w 1264 r. znaleźli się w granicach powstającego Nowego Miasta Torunia.

Powstanie Kaszczorka należy wiązać z osadzeniem w Złotorii przez biskupa wrocławskiego Wisława wspólnoty religijnej begardów. Przybyli oni tu prawdopodobnie po roku 1293 i wybudowali kościół oraz klasztor¹⁰. Od wybudowanego klasztoru zaczerpnięta została zapewne

podstawie stosunków własnościowych w ziemi chełmińskiej w XIII w. można wywnioskować, że np. tereny dolnej Drwęcy, między innymi miejscowość Złotoria oraz obszar między Golubiem i Ostrowitem, wchodziły w skład biskupstwa wrocławskiego. Zob. J. Powierski, *Studia nad strukturą administracyjno-terytorialną ziemi chełmińskiej i michałowskiej w okresie piastowskim*, BTN, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, Seria C, nr 12, Prace Komisji Historii IX, 1973, s. 6; J. Powierski, B. Śliwiński, K. Burski, *Studia z dziejów Pomorza w XII wieku*, Słupsk 1993, s. 47–48. Jedynie G. Labuda w pracy *Początki diecezjalnej organizacji kościelnej na Pomorzu i na Kujawach w XI i XII wieku*, Zap. Hist., t. 33, 1968, z. 3, s. 53–59, uważa, że cała ziemia chełmińska należała pierwotnie do diecezji wrocławskiej.

⁸J. E. Wernicke, *Geschichte Thorns aus Urkunden, Dokumenten und Handschriften*, Thorn 1842, Bd. 1, s. 33, 52 n.; *Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen*, bearb. v. J. Heise, Danzig 1887–1895, Bd. 2, s. 132–133.

⁹T. Jasiński, op. cit., s. 23; K. Maj, op. cit., s. 221–222.

¹⁰J. Maciejewski, *Likwidacja Bractwa Begardów w Kaszczorku w świetle ugody z biskupem wrocławskim z 1920 roku*, *Nasza Przeszłość*, t. 84, 1995, s. 5; por. też K. Dobrowolski, *Pierwsze sekty religijne w Polsce*, Kraków 1925, s. 36; zob. S. Damalewicz, *Vitae Vladislaviensium episcoporum*, Cracoviae 1642, s. 222–223; S. Kujot, *O Beghardach w Kaszczorku pod Toruniem*, *Warta* 1875, I, s. 289–290.

nazwa chełmińskiej części Złotorii – Kaszczorek¹¹. Nazwę „Clostirchin” spotykamy np. w źródle z roku 1389¹².

Mimo że dominikanie toruńscy nie wpłynęli bezpośrednio na powstanie miejscowości Kaszczorek, jednakże od początku byli związani z jej dziejami. Najprawdopodobniej wspólnota begardów była prowadzona duchowo przez konwent toruński. Praktyka opieki duszpasterskiej nad wspólnotami beginek i begardów przez zakony żebracze była powszechnie znana. Warto wspomnieć np., że wielki kaznodzieja niemiecki z XIV w. dominikanin Jan Tauler często nauczał wspólnoty beginek¹³. Owocem tego współdziałania było przyjęcie przez część wspólnot begardzkich formy trzeciego zakonu (dominikańskiego lub franciszkańskiego)¹⁴. Choć nie mamy bezpośrednich dowodów na istnienie takiego zwierzchnictwa duchownego nad begardami z Kaszczorka, to jednak późniejsze dzieje miejscowości wskazują na istnienie właśnie takich zależności.

Begardzi nie przebywali długo w Kaszczorku. Wiązało się to z faktem, że już pod koniec XIII w. w całej Europie rozpoczęły się prześladowania beginek i begardów, którym zarzucano odejście od nauki Kościoła. Papież Klemens V wydał w 1311 r. bullę nakazującą likwidację domów wspólnot begardzkich¹⁵. W tym czasie biskup włocławski Gerward (1300–1323) wniósł skargę na begardów z Kaszczorka do Rzymu. Nie znamy przedmiotu sporu. Z przebiegu sprawy możemy jednak wywnioskować, że chodziło mu prawdopodobnie o odzyskanie wcześniej nadanego terenu na rzecz begardów. Dnia 6 III 1320 r. odbyła się w Brześciu Kujawskim rozprawa sądowa, w wyniku której begardzi zostali zmuszeni do opuszczenia dotychczas zajmowanego miejsca i przeniesienia się do po-

¹¹S. Kujot, *Kto założył parafie w dzisiejszej diecezji chełmińskiej?*, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 11, 1904, s. 99; *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, s. 649; S. Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz. 1, t. 1, z. 2, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne (dalej ABMK), t. 10, 1965, s. 142; *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. 15/16/17, Dekanaty toruńskie I–II–III, Toruń 1995, s. 241–243; J. Powierski, *Dobra*, s. 188.

¹²*Liber scabinorum Veteris Civitatis Thoruniensis 1363–1428*, wyd. K. Kaczmarczyk, Toruń 1936, nr 278.

¹³Jan Tauler, *Kazania*, wyd. W. Szymona, Poznań 1985, s. 12.

¹⁴U. Borkowska, *Beginki i Begardzi*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1995, kol. 178; K. Dobrowolski, op. cit., s. 33.

¹⁵K. Dobrowolski, op. cit., s. 43; U. Borkowska, op. cit., kol. 179–180.

bliskiej wsi biskupiej Dobrzejewice¹⁶. Postanowienie sądowe zostało zapewne w niedługim czasie wprowadzone w życie, ponieważ zachowało się potwierdzenie wyroku przez papieża Jana XXII z dnia 23 I 1321 r.¹⁷

Co się stało z ośrodkiem religijnym w Kaszczorku? Biskup wrocławski Gerward przekazał prawdopodobnie kościół i zabudowania po wspólnocie dominikanom z Torunia. Było to zapewne równoznaczne z powołaniem do życia parafii w Kaszczorku¹⁸. Mimo bliskich związków z diecezją wrocławską, powstała parafia należała administracyjnie do diecezji chełmińskiej. Świadczy o tym między innymi ujęcie jej w 1445 r. w planach mającego się odbyć synodu w diecezji chełmińskiej¹⁹. W rękach biskupów wrocławskich spoczywało jednak prawo partonatu nad parafią.

Trudnym okresem dla dominikanów i parafii w Kaszczorku był na pewno czas reformacji. Miasto Toruń już w połowie XVI w. stało się silnym ośrodkiem protestantyzmu, który oddziaływał na całą ziemię chełmińską. Na skutek tego niektóre podtoruńskie parafie (np. Grębocin, Lubicz, Rogowo) przestały nawet istnieć²⁰. Dominikanie toruńscy praktycznie jako jedyny zakon sięgający średniowiecza zdołali utrzymać się w mieście. Nie oznacza to jednak, że nie przeżywali kryzysu. Były okresy, kiedy liczba zakonników spadała do 10²¹.

Ta trudna sytuacja musiała znaleźć także odbicie w relacjach zakonu kaznodziejskiego do parafii w Kaszczorku. Dominikanie mogli nawet w tym czasie opuścić na pewien okres parafię. Wiadomo, że na pewno stanowisko plebana wakowało w 1587 r. Zachował się list biskupa wrocławskiego

¹⁶ *Trzynaście nie drukowanych oryginałów pergaminowych Archiwum Diecezjalnego we Wrocławiu z lat 1300–1400*, wyd. S. Librowski, ABMK, t. 55, 1987, s. 135–137.

¹⁷ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, wyd. A. Theiner, t. 1, Rzym 1860, nr 253.

¹⁸ Potwierdzeniem takiego stanu jest zachowany list (niestety niedatowany) biskupa wrocławskiego Macieja (1328–1367) do rady miasta Torunia, w którym prosi on o zapłacenie dominikaninowi Henrykowi 3 grz. z pastwisk w Złotorii. Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt. APT), kat. I, nr 1169/2; *Słownik geograficzny*, s. 899; S. Kujot, op. cit., s. 99; *Diecezja chełmińska*, s. 649–650; J. Powierski, *Dobra*, s. 188.

¹⁹ *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, wyd. C. P. Woelky, Bd. I, Danzig 1885, nr 578.

²⁰ *Diecezja toruńska*, s. 215, 226, 236.

²¹ K. Maliszewski, *Stosunki religijne w Toruniu w latach 1548–1660*, [w:] *Historia Torunia*, pod red. M. Biskupa, t. 2, cz. 2, Toruń 1994, s. 281–282.

Hieronima Rozrażewskiego do biskupa chełmińskiego Piotra Kostki z dnia 27 IV 1587 r., w którym ten prezentował na wakujące probostwo przeora dominikanów konwentu toruńskiego Jana z Drohiczyna²². Kościół musiał ulec w tym czasie zniszczeniom lub poważnemu zubożeniu, ponieważ biskup chełmiński pozwolił dominkanom zbierać ofiary na jego odbudowę. Parafia musiała też częściowo stracić swoje uposażenie ziemskie, gdyż kolejny przeor dominikanów Gabriel Milewski (1591) czynił starania o ich rewindykację²³.

Zastanawiający jest brak informacji o parafii w Kaszczorku w XVII-wiecznych wizytacjach parafialnych diecezji chełmińskiej (1647, 1667–1672). Nic nam nie wiadomo o afiliacji tego ośrodka do sąsiedniej parafii. Zresztą nie było to w tym czasie zbyt możliwe, ponieważ sąsiednie kościoły parafialne w Lubiczu i Rogowie przeszły w ręce protestanckie, a wierni katolicy uczęszczali do parafii w Papowie²⁴. W związku z tym prawdopodobnie w pewnych okresach XVII w. ośrodek duszpasterski w Kaszczorku był zamknięty.

Informacje o Kaszczorku znajdujemy w inwentarzach dóbr biskupa włocławskiego z XVII w. Dowiadujemy się, że w Kaszczorku jest 12 poddanych, którzy: „Dziesięciny żadnej nie dawają do kościoła, podobno za to, że nieboszczyk świętej pamięci x. Rozdrazewski ratione cura[e] animarum, którą w kościółku tamecznym odprawują ojcowie Dominikani z Torunia, dał 12 ogrodników tymże ojcom, którzy tylko dymnego panu staroście ciechockiemu płacą po gr. 20”²⁵.

²² „Vacat ad praesens parochialis ecclesia in villa nostra Kaczorek dioecesis Ill-mae ac R-mae P-tis V., iurispatronatus et collationis nostrae et R-morum ep-porum Vladislaviensium pro tempore existentium, post mortem et obitum Hon-lis olim Joannis a Lipno, dictae parochiae ultimi et immediati possessoris; ad quam – religiosum fratrem Joannem de Droiczyn ord. s. Dominici, monasterii Thorunensis priorem, totius conventus et monasterii nomine, habilem et idoneum Ill-mae ac R-mae P-ti V. – praesentamus et nominamus – Datum Raciążii, die 27 aprilis a. D. 1587”; *Korespondencja Hieronima Rozrażewskiego*, wyd. P. Czaplewski, t. 2 (2 VII 1582–1600), *Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 31, 1939–1947, s. 287, nr 935.

²³T. Glemma, *Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów kościelnych Prus Królewskich*, *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, R. 42, 1934, s. 187.

²⁴Zob. przypis 20.

²⁵*Inwentarz dóbr stolowych biskupstwa włocławskiego z XVII w.*, wyd. L. Żytkowicz, *Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 38, 1957, s. 145.

Kościół parafialny w Kaszczorku. Widok obecny. Fot. Cz. Jarmusz

Spis podatkowy Kaszczorka z 1773 r. podaje, że w miejscowości istniały dwa folwarki. Do biskupa wrocławskiego należał większy, natomiast mniejszy był własnością dominikanów, którzy posiadali tu mały kościół²⁶.

Związki dominikanów z Kaszczorkiem są także zauważalne na podstawie zachowanych i opublikowanych inwentarzy kościoła św. Mikołaja i klasztoru dominikanów w Toruniu z lat 1785 oraz 1817²⁷. W inwenta-

²⁶Zbiory Towarzystwa Naukowego w Toruniu, fotokopie i mikrofilmy pruskiego Katastru podatkowego z 1772/73, Kaszczorek nr 21, 22, 27; materiały dotyczące folwarku dominikańskiego w Kaszczorku można znaleźć w zbiorach APT, Akta klasztorów toruńskich, Dominikanie, nr 33-42, np. nr 41, s. 233.

²⁷W. Szoldrski, *Z dziejów dominikanów w Toruniu*, Zapiski TNT, t. 8, 1929-1931, nr 2, s. 50-86; K. Ciesielska, *Inwentarze kościoła św. Mikołaja i klasztoru dominikanów w Toruniu z lat 1817 i 1831*, Zap. Hist., t. 48, 1983, z. 3, s. 185-199.

rzach tych mamy wzmianki o niektórych sprzętach kościelnych należących do kościoła w Kaszczorku: relikwiarz, monstrancja oraz puszka²⁸.

Kres związków dominikanów z Kaszczorkiem przyniosły czasy zaborów. Rząd pruski, dokonując kasaty poszczególnych zgromadzeń zakonnych, nie oszczędził dominikanów toruńskich. Rozporządzenie o kasacie toruńskiego klasztoru zostało wydane dnia 22 IX 1819 r. Budynek klasztorne i kościół pw. św. Mikołaja zostały przeznaczone na cele wojskowe. Rok później, 22 czerwca minister wyznań wyraził zgodę na przeniesienie dominikanów toruńskich do klasztoru w Chełmnie. Nastąpiło to prawdopodobnie jeszcze w 1820 r.²⁹

Co się stało z parafią w Kaszczorku? Czy opuszczenie Torunia przez dominikanów było równoczesne z opuszczeniem przez nich placówki w Kaszczorku? Kto sprawował opiekę duszpasterską w malej podtoruńskiej parafii? Nie znane dotąd zupełnie relacje między dominikanami toruńskimi a parafią w Kaszczorku przełomu XVIII i XIX w. mogą być naświetlone dzięki lekturze zachowanych ksiąg metrykalnych.

Wpisy dużej części zawartych małżeństw oraz zgonów (choć w mniejszej ilości) są uwierzytelnione podpisami ojców. Dzięki temu możemy odtworzyć listę ojców posługujących w Kaszczorku (patrz Aneks 1). Oczywiście trzeba zaznaczyć, że lista ta nie jest pełna, ponieważ wiele wpisów jest anonimowych. Niemniej zestawienie znanych ojców pozwala na przedstawienie ciekawych spostrzeżeń.

Przy wielu podpisach podana jest także funkcja, jaką pełnił dany zakonnik. I tak widzimy, że w ciągu około czterdziestu lat dominikanie zajmujący różne stanowiska w konwencie toruńskim spełniali usługi duszpasterskie w Kaszczorku. Spotykamy tam przeorów: Augustyna Zborowskiego (1789–1790)³⁰, Alberta Babeckiego (1792–1794)³¹; podprzeorów: Jana Ostrowskiego (1791–1794)³², Damiana Kepińskiego (1801–1820?)³³; profesora teologii: Mateusza Lipińskiego (1797–1798)³⁴;

²⁸W. Szoldrski, op. cit., s. 73–74; K. Ciesielska, op. cit., s. 195.

²⁹K. Wąjda, *Kasata zakonów i jej oddźwięk społeczny na Pomorzu w XIX w.*, Studia Pelplińskie, t. 18, 1987, s. 100; W. Szoldrski, op. cit., s. 49.

³⁰KM, s. 3, 5; KZ, s. 1.

³¹KM, s. 9–13.

³²Ibid., s. 9–13.

³³Ibid., s. 33, 41–45, 52. Prawdopodobnie pełnił on to stanowisko do momentu kasaty zakonu, tzn. do 1820 r. Ostatni wpis w księdze małżeństw, w której bezpośrednio wymieniona jest ta funkcja, pochodzi z dnia 21 IV 1818 r.

³⁴Ibid., s. 25–29.

profesora filozofii: Tomasza Nurkowskiego (1801)³⁵; profesora moralistyki Wawrzyńca Butkowskiego (1805)³⁶; prokuratora: Jana Ostrowskiego (1795)³⁷; promotora: Albina Gizinskiego (1795)³⁸. Jak widać przekrój zakonników był bardzo bogaty.

Najwięcej podpisów złożyli dominikanie określani mianem „commendarius”: Jan Ostrowski (1795–1796)³⁹, Damian Kępiński (1797, 1803–1809, 1813–1826?)⁴⁰, Mateusz Lipiński (1798–1800, 1826–1830?)⁴¹, Tomasz Nurkowski (1801)⁴², Augustyn Cyrankowski (1810–1812)⁴³. Oni to właśnie byli oddelegowani bezpośrednio z konwentu toruńskiego do sprawowania posługi duszpasterskiej (zarządzania) w parafii w Kaszczorku. Często funkcja ta była łączona z inną wykonywaną w konwencie toruńskim. I tak np. Mateusz Lipiński (1798–1800) był profesorem teologii⁴⁴, Tomasz Nurkowski (1801) profesorem filozofii⁴⁵, a Damian Kępiński (1803–1806) podprzeorem⁴⁶. Mieli oni prawdopodobnie do pomocy zakonników określanych w księgach mianem „vices gerens commendarii”. Tak określani byli: Ludwik Regulski (1802)⁴⁷, Antoni Jabłoński (1808)⁴⁸, Leon Ostrowski(1808)⁴⁹.

Za funkcjonowanie parafii odpowiedzialny przed biskupem był prawdopodobnie każdorazowo przeor toruńskiego konwentu. Wskazuje na to fakt założenia właśnie przez przeora Augustyna Zaborowskiego dwóch nowych ksiąg metrykalnych w 1789 r., poza tym także wcześniej podana

³⁵Ibid., s. 33–35.

³⁶Ibid., s. 43.

³⁷Ibid., s. 15.

³⁸Ibid., s. 17.

³⁹Ibid., s. 15–23.

⁴⁰Ibid., s. 23, 41–47, 54, 58.

⁴¹Ibid., s. 27–31. Od 1826 r. określany jest już mianem „parochus”, jednakże najprawdopodobniej pełnił jeszcze nadal tylko funkcję zarządcy, KM, s. 58–64.

⁴²Ibid., s. 33, 35.

⁴³Ibid., s. 48–49.

⁴⁴Ibid., s. 27, 29.

⁴⁵Ibid., s. 33, 35.

⁴⁶Ibid., s. 41, 43.

⁴⁷Ibid., s. 37–39.

⁴⁸Ibid., s. 47.

⁴⁹Ibid., s. 47.

informacja, że w roku 1587 biskup chełmiński Piotr Kostka mianował przeora Jana z Drohiczyzna proboszczem w Kaszczorku⁵⁰.

Zapisy w księgach umożliwiają także uszczegółowienie końcowego okresu pobytu dominikanów w Kaszczorku oraz wysunięcie nowych hipotez. Ewentualne opuszczenie przez dominikanów Torunia już w 1820 r. nie było równoznaczne z opuszczeniem przez nich Kaszczorka. Po 1820 r. w księgach spotykamy bowiem nadal wpisy dominikanów: o. Damiana Kępińskiego⁵¹ oraz o. Mateusza Lipińskiego⁵². Oznacza to, że dominikanie kontynuowali działalność duszpasterską w małej podtoruńskiej parafii, mimo trudnej sytuacji. Z dużym prawdopodobieństwem mieszkało ich tu kilku (na pewno dwóch wyżej wymienionych). W tym okresie powiększył im się teren oddziaływania duszpasterskiego. W roku 1829 biskup chełmiński Ignacy Stanisław Mathy przyłączył kościół w Złotorii jako filialny do parafii w Kaszczorku. W ten sposób okręg duszpasterski powiększył się o następujące miejscowości: Grabowiec, Kopanini, Nowa Wieś, Silno i Złotoria⁵³. Dominikanom przybyło więc pracy. Ilustracją tego jest zwiększona liczba wpisów do ksiąg metrykalnych w latach dwudziestych XVIII w. (patrz Aneks 2.). Warto zauważyć, że o. Damian Kępiński przez cały ten czas używał tytułu „commendarius”⁵⁴. Jego wpisy spotykamy w księdze małżeństw do 30 I 1826 r.⁵⁵ Od dnia 8 maja tegoż roku spotykamy już wpisy o. Mateusza Lipińskiego, który, co jest godne uwagi, określa się mianem „parochus”⁵⁶. On też przebywał w Kaszczorku najdłużej, był ostatnim dominikaninem pełniącym tu posługę duszpasterską aż do swojej śmierci. Zmarł w wieku 66 lat na plebanii w Kaszczorku o godzinie czwartej rano dnia 20 III 1830 r.⁵⁷

Usunięcie dominikanów z Torunia zamieniło zakonny dotychczas ośrodek duszpasterski w Kaszczorku na zwykłą parafię obsługiwaną przez księży diecezjalnych⁵⁸. Nie od razu jednak spotykamy w Kaszczorku

⁵⁰Zob. przypis 22.

⁵¹KM, s. 54–58.

⁵²Ibid., s. 58–64.

⁵³*Diecezja toruńska*, s. 256.

⁵⁴KM, s. 58.

⁵⁵Ibid.

⁵⁶Ibid., s. 58–64.

⁵⁷KZ, s. 104–105.

⁵⁸W Archiwum Państwowym w Toruniu znajduje się dla tego okresu wiele źródeł, które czekają na szczegółowe wykorzystanie: Akta kościołów i klasztorów

proboszcza. W latach 1830–1832 występują księża, którzy pełnili funkcje administratorów (określani: „administrator loci”, „curatus loci” oraz „commendarius”). Prawdopodobnie trudna sytuacja organizacyjno-kadrowa zmusiła biskupa chełmińskiego Ignacego Stanisława Mathy (1824–1832) do mianowania początkowo tylko administratorów parafii. Warto tu przypomnieć, że to właśnie w tym czasie tworzą się zręby zupełnie nowej diecezji chełmińskiej. Na mocy bulli papieża Piusa VII *De salute animarum* z 16 VII 1821 r. została zmieniona organizacja terytorialna Kościoła w Polsce. Nowa diecezja chełmińska obejmowała teraz dodatkowo olbrzymi obszar Pomorza Gdańskiego⁵⁹. Funkcje administratorów pełnili w Kaszczorku: ks. Franciszek Garnowski (1830)⁶⁰, ks. Zygmunt Borowicki (1831–1837)⁶¹. Ten ostatni określał się czasami tytułem „parochus”, jednakże w rzeczywistości był nadal tylko administratorem⁶². Takie samo stanowisko pełnił jeszcze początkowo kolejny ksiądz w Kaszczorku, ks. Teodor Adamski (od 1837 r.)⁶³. Dnia 17 XII 1838 r. został on jednak mianowany na stanowisko proboszcza⁶⁴. Odpowiada to wpisom w księdze małżeństw, ponieważ tam po raz pierwszy ks. Adamski określił się tym tytułem dnia 29 XII 1838 r.⁶⁵

Na przykładzie badania relacji dominikanów toruńskich z parafią w Kaszczorku po raz kolejny musimy podkreślić nieocenioną przydatność ksiąg metrykalnych w badaniach historycznych. Zasygnalizowany przez nas problem nie wyczerpuje oczywiście zagadnienia, wręcz przeciwnie, może stać się impulsem do dalszych poszukiwań. Na wykorzystanie czekają jeszcze i same księgi metrykalne, które mogą być bardzo przydatne w pracach nad historią dekanatu toruńskiego przelomu XVIII i XIX w. oraz w badaniach o charakterze genealogicznym.

diecezji chełmińskiej z lat 1380–1939, Kościół w Kaszczorku 1809–1934, nr 1–140; Akta miasta Torunia 1793–1919, nr 4546.

⁵⁹Zob. A. Liedtke, *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej do 1945 r.*, Pelplin 1994, s. 74–78; K. Wajda, *Miejsce i rola poszerzonej diecezji chełmińskiej 1821–1920*, [w:] *Z przeszłości diecezji chełmińskiej 1243–1992*, pod red. M. Biskupa, Toruń 1994, s. 81–84.

⁶⁰KM, s. 64–66.

⁶¹Ibid., s. 66–88.

⁶²Ibid., s. 70, 72.

⁶³Ibid., s. 90–93.

⁶⁴H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, Pelplin 1995, s. 1, 22, 443.

⁶⁵KM, s. 94.

Aneks 1

Dominikanie sprawujący czynności duszpasterskie w parafii w Kaszczorku

Imię i nazwisko	Lata występowania	Sprawowane funkcje
Babecki Albert	1792–1794	przeor
Beyger Józef	1814	—
Butkowski Wawrzyniec	1794?	—
	1805	profesor moralistyki
Cyrankowski Augustyn	1810–1812	zarządca (commendarius) w Kaszczorku
Gizinski Albin	1795	promotor
Groszkowski Serafin	1789	—
Jabłoński Antoni	1808	zastępca (vices gerens) w Kaszczorku
Kepiński Damian	1797	zarządca (commendarius) w Kaszczorku
	1801	podprzeor
	1803–1806	podprzeor, zarządca (commendarius) w Kaszczorku
	1806–1809	zarządca (commendarius) w Kaszczorku
	1813–1826	zarządca (commendarius) w Kaszczorku; w tym czasie pełnił także funkcje podprzeora (np. 1818), nie możemy jednak dokładnie określić granic czasowych
Kostkowski Albert	1789–1790	—
Lipiński Mateusz	1790–1791	—
	1797–1798	profesor teologii
	1798–1800	zarządca (commendarius) w Kaszczorku
	1826–1830	zarządca (commendarius) w Kaszczorku, określane często w tych latach jako parochus
Łęgowski Erazm	1789–1791	—
Morawski B.	1793	—
Nurkowski Tomasz	1801	profesor filozofii, zarządca (commendarius) w Kaszczorku

Imię i nazwisko	Lata występowania	Sprawowane funkcje
Ostrowinski (Ostrowien- ski) Jan	1789-1790	—
	1791-1794	podprzeor
	1795	prokurator, jednocześnie zarządca (commendarius) w Kaszczorku
	1796	zarządca (commendarius) w Kaszczorku
Ostrowicki Leon	1793	—
	1808	zastępca (vices gerens) w Kaszczorku
Regulski Ludwik	1802	zastępca (vices gerens) w Kaszczorku
Rogozinski Jakub	1793	—
Tomaszewski Teodor	1791	—
Turski Modest	1791	—
Zaborowski Augustyn	1789-1790	przeor

Aneks 2

Liczba małżeństw i zgonów zanotowanych w latach 1789-1830
(okres dominikański) w księgach metrykalnych

Rok	Małżeństwa	Zgony	Rok	Małżeństwa	Zgony
1789	3	7	1804	1	5
1790	4	6	1805	2	8
1791	1	10	1806	3	8
1792	4	11	1807	3	20
1793	5	12	1808	7	8
1794	2	12	1809	3	9
1795	3	19	1810	1	11
1796	10	21	1811	2	12
1797	4	3	1812	3	8
1798	4	7	1813	2	7
1799	—	9	1814	6	8
1800	5	17	1815	2	4
1801	4	16	1816	4	10
1802	4	8	1817	2	4
1803	2	4	1818	6	17

Rok	Małżeństwa	Zgony	Rok	Małżeństwa	Zgony
1819	3	7	1825	11	31
1820	7	6	1826	8	20
1821	3	11	1827	6	48
1822	7	31	1828	4	36
1823	6	18	1829	11	50
1824	8	28	1830	8	41

Relations Between the Toruń Dominicans and a Parish in Kaszczorek Based on the Parish Registry Books at the Turn of the Eighteenth and Nineteenth Centuries

The article takes as its subject an issue that so far has attracted little scholarly attention: the relations between the Toruń Dominicans with Kaszczorek, and particularly its parish church. According to tradition and old literature it has been assumed that Kaszczorek was the place where the Dominicans first settled before they were relocated within the borders of the New Town of Toruń. Today, one may be certain that this was not true; however, the preaching order was initially connected to Kaszczorek which probably resulted from the ecclesiastic supervision over the community of Beghards established there at the end of the thirteenth century. The parish archive in Kaszczorek holds a selection of interesting sources for the examination of relations between the Dominicans and Kaszczorek at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries. There are several registry books, of which the oldest two – *Liber Copulatorum* and *Liber Mortuorum* – were started in 1789 by the prior of the Dominicans from the Toruń monastery of Fr. Augustyn Zaborowski. On the first pages of both books one may find the inscriptions of the Dominicans providing information on the members of the Toruń monastery and friars directly engaged in ecclesiastical activity in Kaszczorek. There are priors, sub-priors, professors of theology, philosophy, etc. The books inform us also that the Dominicans remained in Kaszczorek despite the fact that they had to leave Toruń in 1820. The last of the monks, Fr. Mateusz Lipiński, died in the presbytery in Kaszczorek on 30th March 1830. His death brought to an end relations between the Dominicans and Kaszczorek which had lasted for over five hundred years.

Beziehungen der Thorner Dominikaner mit der Pfarrgemeinde Kaszczorek anhand von Kirchenbüchern aus der Zeit um die Wende des 18. zum 19. Jahrhundert

Im Aufsatz beschäftigt sich der Autor mit der recht wenig erforschten Frage der Beziehungen der Thorner Dominikaner mit Kaszczorek, im besonderen mit der dortigen Pfarrkirche. Ihre Ursprünge reichen zweifelsohne bis in die Wende des 13. zum 14. Jahrhundert. In der älteren Forschung herrschte lange Zeit die Auffassung, daß sich die Dominikaner ursprünglich eben dort niederließen, bevor sie diesseits der Stadtmauer der Neuen Stadt Thorn übergesiedelt wurden. Heute gilt als erwiesen, das dies den Tatsachen nicht Rechnung trägt. Nichtsdestotrotz war der Dominikanerorden von Anfang an mit Kaszczorek verbunden, wahrscheinlich durch die Seelsorgeobhut über die Vereinigung der Begraden, die dorthin Ende des 13. Jahrhundert geholt wurde. Interessante Quellen zur Erforschung der Beziehungen der Dominikaner mit Kaszczorek in der Zeit um die Wende des 18. zum 19. Jahrhundert befinden sich im Pfarrarchiv in Kaszczorek. Es haben sich dort über ein Dutzend Pfarrgeburtsurkunden erhalten, von denen zwei: *liber copulatorum* und *liber mortuorum* im Jahre 1789 vom Prior des Thorner Konvents der Dominikaner Pater Augustyn Zaborowski erstmals erstellt wurden. Die ersten paar Dutzend Seiten weisen Eintragungen der Dominikaner dieses Konvents auf. Durch sie können wir einen Teil des Personals des Thorner Konvents und der Ordensbrüder kennenlernen, die unmittelbar die seelsorgische Tätigkeit in Kaszczorek ausübten. Es sind hier Priore, Professoren der Theologie, der Philosophie u.a. verzeichnet. Dank diesen Büchern erfahren wir, daß Dominikaner in Kaszczorek verblieben, obwohl sie Thorn 1820 verlassen mußten. Der letzte Ordensbrüder, Pater Mateusz Lipiński starb im Pfarrhaus in Kaszczorek am 30 März 1830. Mit seinem Tod ging die über 500 Jahre währende Bindung der Dominikaner mit Kaszczorek zu Ende.